

SLOBODU PRE MARXIZMUS, ALEBO SLOBODU OD MARXIZMU?

(K reformnému pokusu o marxizmus ako otvorený systém)

VLADIMÍR BAKOŠ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BAKOŠ, V.: Freedom for Marxism, Or Freedom from Marxism?
FILOZOFIA 57, 2002, No 10, p. 698

In the 1960s two concepts of philosophy clashed in Slovak philosophy: the concept of philosophy as a hand-maid of ideology and the concept of philosophy as an open system. This process took place as a prolonged controversy with dogmatism on one hand and as an inner differentiation of Marxist philosophy on the other hand. The attempts at a redefinition of the subject and meaning of Marxist philosophy resulted in trying to make it more scientific as well as to make Marxism more humanistic. The representative of reformed Marxism (who did not stop to believe in Marxism as an exclusive philosophy) were not intended to go beyond the limits of current discourse - all they wanted was to make it more authentic. But this modernization project, whose aim was to make Marxism an open system through making it more scientific and humanistic, did not bring about a new paradigmatical alternative. This was due to its own inner contradictions as well as the brutal arrival of normalization in Slovakia.

Motto:

"Pravda je neúprosná a nelidská, pretože nesnese kompromisy. Ale koniec koncov je pravda to jediné, zač stojí se angažovať. Pretože pretrváme-li v dejinách jen participací na hodnotách, pak pravda je jediná garancie smyslu intelektuální práce a jediná hodnota, jež trvá navzdor dějinám, moci, všemu. Pravda je sekularizovaný bůh vědce, centrální hodnota, jež dává smysl tomu, co děláme, a jež je tedy naší jedinou šancí proti smrti." (Ivan SVITÁK, 1990)

Otázka dvoch línií. Názory na vnútornú diferenciaciu slovenskej marxistickej filozofickej "scény" sa rôznili a rôznia. Podľa jedného názoru napriek rôznym tendenciám neexistovala v reformnom procese ostrá deliaca čiara, ktorá by rozdeľovala filozofov do táborov stojacich proti sebe (absolútna väčšina sa prihlásila k obrodnému procesu - podľa E. Filovej [6], 704), iní však vidia v slovenskej filozofii (a to už od 50-tych rokov) dve zoskupenia - jeden ideologicko-apologetický a druhý, jednoznačne nepomenovaný, "tolerantnejší", nedogmatický prúd (J. Kocka [18], 664). Túto základnú diferenciaciu pociťovali ako reálnu aj normalizační prehodnocovatelia nášho filozofického vývinu. Tak hovoril A. Sirácky o dvoch líniách či koncepciách (po r. 1948): 1. o koncepcii filozofie a vedy úzko spätéj so spoločensko-politickými socialistickými zmenami, t. j. s politikou Strany, ktorá zotrvala na pozíciách marxizmu-leninizmu, a 2. o koncepcii filozofie a vedy "čistej", "svojbytnej" (Siráckeho úvodzovky), imanentnej, ktorá, hoci prispela k spresneniu niektorých kategórií a materiálovo obohatila naše myslenie (výskumy v dejinách filozofie, v logike a metodológii vied), nevedela

dostatočne čeliť "únikovým tendenciám", zanedbávala princíp triednosti a straníckosti a pri interpretácii nemarxistických ideových smerov sa približovala "až k hraniciam revizionizmu a reformizmu" ([29], 11). Táto druhá koncepcia prevládala (podľa vyššie uvedeného autora) najmä po r. 1956 - "pretože mnohé filozofické práce sa pohybovali na rovine "retrospektívnej" alebo abstraktnej, imanentnej, "samoučelnej" a v mnohých prípadoch nemarxistickej a protileninskej" ([29], 11).

Stret dvoch konceptov. Napriek tomu, že sa rozhodne nestotožňujeme s vyššie uvedeným schematickým a leninským hodnotením vývinu slovenského marxizmu, je skutočne možné pri historickom skúmaní vývinu našej oficiálnej filozofie vysledovať v jej vnútri dve protikladné línie, preto možno považovať za produktívne vychádzať z určitej bipolárnej typológie. Je skutočnosťou, že už od druhej polovice 50-tych rokov prichádzalo k stretu dvoch konceptov: vedy - teórie ako slúžky ideológie (A) s konceptom vedy, teórie ako otvoreného systému (B). V inštitucionalizovanej filozofii a vede u nás (v česko-slovenskom kontexte) dominovala (začiatkom 50-tych a opäť v 70-tych rokoch) koncepcia (A): vedy, teórie ako slúžky ideológie, ktorá bola súčasťou oficiálnej marx-leninskej doktríny a zdôvodňovala sa tézou o tzv. dialektickej jednote ideologickej a vedeckej stránky marxizmu. V predstavách a podľa presvedčenia apologetov ortodoxie malo byť podriadenie vedy ideológii bezvýhradné, pretože bolo ideovo (triedne) zdôvodnené a stranícky kodifikované. Strážcovia ortodoxie boli tiež osobitne "citliví" na preskúmavanie samotných teoreticko-filozofických základov marxizmu (práve pritom došlo k diferencovaniu medzi tzv. leninským konceptom marxizmu a "autentickým marxizmom"), ktoré však bolo prirodzeným dôsledkom tohto otvárania sa marxizmu a najvlastnejším zmyslom úsilia o jeho modernizáciu.

Tendencia redukovať filozofiu (a vedu) na akýsi ideový epifenomén doby, sociálnej skutočnosti či politiky sa stretala so zreteľnou oponentúrou časti komunistickej intelektuálnej elity už v druhej polovici 50-tych rokov. Spor uvedených dvoch konceptov vedy, teórie sa otvoril práve v tomto období; v rokoch 1956-1959 prebiehala diskusia o vzťahu vedy, filozofie a ideológie, v ktorej sa začalo žiadať ich oslobodenie od ideológie. Filozofia sa mala zbaviť ideologických črt (okrem iného nadradením faktov), zdôraznila sa potreba vedeckých postupov. Diskusia sa niesla v znamení odvratu od ideologických výkladov k samotnej skutočnosti. Marxistická filozofia sa mala stať vedou podloženou faktmi; v teórii založenej na empirickom prístupe videli základný liek proti ideologickému mysleniu. V ňom bola skutočná dialektika nahradená dialektikou pojmov, kategórií, de facto metafyzickou špekuláciou, čo viedlo aj k popretiu rozpornosti spoločenského diania. Zostával iba systém absolutizovaných právd, resp. dogmatický balast (bližšie pozri [32]). Už v tom čase sa tak formovali stanoviská usilujúce o autonómnejšie postavenie filozofie a vedy, ich odpútavanie od straníckej kodifikácie; išlo o prvé prejavy rodiaceho sa úsilia vymaniť aktivity komunistickej intelektuálnej elity spod kurately straníckej ideológie a politiky. Očakávania, že po XX. zjazde KSSZ a chruščovovských odhaleniach následkov stalinizmu (oficiálne označovaných ako deformácií, prehatov moci subsumovaných pod dobový termín "kult osobnosti") sa "skončilo panství ideologie v marxizmu, aby udelalo místo vědecké theorii" ([22], 3), sa

však nenaplnili, naopak, čoskoro došlo k novému honu na nositeľov rôznych "buržoázných prežitkov" a foriem revizionizmu.

Snahy o odideologizovanie. Koncept vedy, teórie ako otvoreného systému (B), ktorý sa postupne presadzoval v rámci antidogmatického pohybu a neskôr reformného procesu šesťdesiatych rokov sa stal základom alternatívneho chápania samotného marxizmu ako tvorivej otvorenej teórie, ktorá sa mala odideologizovať a marxizmus zmodernizovať jeho humanizovaním, resp. zvedečtením. Predpokladom otvárania sa tohto systému bolo vyviazanie oblasti vedy, teórie, celej intelektuálnej oblasti zo závislosti od ideológie a politiky. Takýto pohyb sa postupne avizoval, nesmeli ohlasovať aj v slovenských podmienkach. V polovici 60-tych rokov sa diskurz marxistických filozofov na Slovensku pohyboval ešte v rámci vládnucej paradigmy, sústredoval sa najmä na kritiku dogmatickej deformácie marxizmu. Jej prejav videli aj v nesprávnom chápaní vzťahu filozofie (ideológie) a politiky, ako na to poukazovali v pomerne obsiahlej diskusii o vzťahu filozofie a politiky (usporiadal ju FiU SAV a redakcia časopisu *Otázky marxistickej filozofie* 5. apríla 1964 a zúčastnilo sa jej približne 30 pracovníkov z rôznych filozofických pracovísk). Hoci sa tu operovalo s oficiálne platným konceptom marxistickej ideológie ako objektívneho výrazu záujmov najpokrokovejšej triedy, niektorí poukázali na to, že práve táto "pravá", "vedecká" ideológia by nemala byť služobne podriadená politike, ale naopak, mala by byť jej teoretickým kritickým základom [23]. Už v tomto období niektorí marxisti kriticky posudzovali redukciu marxistickej filozofie vo vzťahu k ideológii a politike, jej apologetickú funkciu, potlačenie teoretického jadra a zmyslu filozofie. To všetko (a mnoho ďalšieho) sa pripisovalo na vrub dogmatizmu a kultu osobnosti, ktorého živné podmienky nachádzali v nemožnosti výmeny názorov a slobodnej vedeckej kritiky, v zásade nekriticovateľnosti ([31], 411), v nekontrolovanej koncentrácii moci v rukách politického vodcu ([20], 63), ale aj v deformácii určitých základných stránok života socialistickej spoločnosti ([35], 237). V tej dobe sa však neprípúšťalo, že nešlo len o prejav deformácií, ale o prejav samotnej povahy totalitného komunistického režimu. Východisko tak (zatiaľ) nevideli v potrebe revidovať teoretické princípy marxizmu (ani samotný politický systém), ale v nutnosti preskúmať a meniť spoločenské podmienky pre jeho aplikáciu a rozvoj ako tvorivej teórie ([16], 169-170). Tendencie uvoľňovať "zovretie" filozofie straníckou politikou a politickou ideológiou a súčasne vznášať nároky na vytvorenie priestoru pre jej nedogmatický teoretický (imanentný) rozvoj, ako aj na vedeckú aplikáciu vo vzťahu k praxi (korekcie straníckej politiky), vnášané zo strany intelektuálnej elity, boli neskôr označené normalizačnými kritikmi za prejavy revizionizmu par excellence.

Koncept marxizmu ako otvorenej teórie však stále výraznejšie prevládal a viacmenej nebol spochybňovaný (v druhej polovici 60-tych rokov). Reformne orientovaní filozofi poukazovali na preceňovanie ideologickej funkcie marxistickej filozofie (túto môže naplňať iba potiaľ, pokiaľ realizuje svoje kognitívne poslanie), ďalej na potrebu jej kritickej autoreflexie, ako aj na úlohu obnoviť pozície autentického marxizmu ako východiska [24], 327-328). Takáto filozofia nie je "nediferencovanou jednotou, danou afirmáciou uzavretého okruhu inštitucionálne podporovaných dogiem", nemôže byť uzavretým systémom strnulých téz a postulátov, ale "stáva sa dynamickou jednotou

potvrdených a hypotetických názorov, jednotou, v ktorej sa stretávajú rozdielne aj protikladné stanoviská, stabilizujú sa iba v zložitom procese teoretickej a praktickej verifikácie" ([24], 329). Malo ísť o rozvíjajúci sa systém poznatkov s novou úlohou konfrontácie a integrácie rozdielnych stanovísk. "Diferenciácia a vnútorné napätie je nevyhnutným predpokladom toho, aby sa marxistická filozofia vždy znovu utvrdzovala ako špecifický a svojbytný systém, aby dospievala k vyššej a účinnejšej integrite." ([30], 6)

Hrušovského príspevok. Ideologické ponímanie spoločenských vied označovali oponenti ortodoxie za mimosystémové, vyzdvihovali dôležitosť dôrazu na ich špecifickú povahu či inherentné vlastnosti vedy a filozofie. Preto aj popredný filozof Igor Hrušovský už v prvej polovici 60-tych rokov otvorene nemohol súhlasiť s redukciami filozofie na ideový epifenomén dobových spoločenských premien na úkor jej špecifických funkcií ("treba odmietat' priame mimošpecifické zasahovanie do filozofickej tvorby" - ([12], 200). Odmietal redukcie oficiálnej filozofie na "lapidárny marxizmus" a marxistickej vedy na "učenie". Zdôrazňoval význam chápania marxizmu ako tvorivej teórie, filozofie a vedy ako otvorených systémov. Nesúhlasil s nálepkovaním novátorských snáh vo vede a kultúre ako prejavov revizionizmu. "Len dogmatici a metafyzici sa domnievajú, že tvorivý marxizmus je revizionizmom", písal ([12], 109). Bol hlboko presvedčený o tom, že "marxistická filozofia a veda je vo svojej podstate nedogmatická a je vlastne poprením dogmatizmu vo filozofii a vede" ([12], 106). Ako napísal: "Vždy po určitom dejinnom období v dôsledku nových závažných skúseností, vyvierajúcich zo spoločenskej praxe, nastáva nevyhnutnosť prestavby, prehlbenia, a teda revízie dosiaľ platných a závažných základných poučiek." ([12], 104) Takto chápaný "skutočný marxizmus" odmieta absolutizáciu a "eternizáciu" poznania, zdôrazňuje jeho vývin a neustále prehlbovanie, pretože "veda vo svojom celku nie je nijakou stuhnutou štruktúrou večných zákonov, ale je otvorenou sústavou pojmov, zákonov, teórií a axiém, ktoré sa v dialektike teórie a praxe etapovo prehľbujú a zdokonaľujú" ([11], 66).

Takéto Hrušovského otvorené chápanie vedy, teórie, a teda aj marxizmu ako otvoreného systému však uňho nebolo zásluhou vplyvu marxizmu, ale jeho reflexie vo vzťahu k jeho dobovej dogmatickej podobe; netreba však zabúdať, že Hrušovský prezentoval takéto otvorené chápanie vedy už vo svojej pred-marxistickej etape v 40-tych rokoch a v 60-tych rokoch ho znova aktualizoval a pokúsil sa ho uplatniť v rámci platnej, inštitucionalizovanej paradigmy marxizmu.

Koncept otvorenosti. Predstavy a požiadavky prívržencov marxizmu ako otvoreného systému boli v príkrom rozpore s dovtedy vládnuou doktrínou, podľa ktorej marx-leninská veda mala naplňovať nielen poznávaciu, ale aj spoločenskú, ideologickú a svetonázorovú funkciu. Oponenti ortodoxie kladli dôraz na kognitívnu funkciu vedy a filozofie. Vedu chápali ako flexibilný súbor poznatkov, sústavu metód a hypotéz, ktorá sa pretvára v kooperácii vedeckej komunity, a to aj medzinárodnej. "Ponímanie filozofie a vedy ako otvorených systémov zásadne znamená tvorivý prístup ku všetkým konkrétnym podnetom, vyvierajúcim z ekonomickej, spoločenskej a kultúrnej procesov na celom svete." ([12], 109) Koncept otvorenosti umožňoval implantovať do

oficiálneho marxizmu rôzne myšlienkové prvky pôvodne nemarxistickej proveniencie. Túto možnosť (tvorivej, pre iných eklektickej) myšlienkovvej syntézy využívali viacerí marxistickí intelektuáli vrátane tých, ktorí revitalizovali vlastné intelektuálne výdobytky, zisky ešte z vlastnej pred-marxistickej minulosti (čo osobitne dráždilo niektorých ortodoxov, ktorí sa stotožnili s modelom marxizmu ako súboru raz navždy daných dogmatických "princípov" a už dávnejšie zavrhlí vlastnú nemarxistickú minulosť); osobitne dráždivá pre týchto bola samozrejmá, resp. "drzosť", s akou skôr spomenutí vydávali vlastné (napr. štrukturalisticko-novopozitivistické) stanoviská za korektné ba pravoverne marxistické: úsilie usvedčiť týchto "kacírov" z anti-marxistickej herézy sa stalo takmer celožitným "poslaním" niektorých ortodoxov.

Koncept otvorenosti so sebou nesie aj závažný problém: kde je (ak je) hranica, po ktorú možno vnášať do marxizmu prvky iných teórií bez jeho vnútorného narušenia (jeho konzistentnosti), a kde sa tým už narušuje jeho koherentnosť, jeho systémovosť - na zdôrazňovaní tohto aspektu založili svoju argumentáciu proti zlučiteľnosti pluralizmu a marxizmu niektorí kritici za normalizácie. Tak tvrdili, že marxistická filozofia, ktorá je uceleným dialekticky konzistentným systémom (v nijakom prípade nie akousi mozaikou) sa musí aj systémovo konzistentne rozvíjať (kto by protestoval?) - preto nemožno priberať, začleňovať myšlienkové prvky nekonzistentné so základnými východiskami a princípmi. A záver? "Preto je myšlienka pluralizmu v marxistickej filozofii v základnom rozpore s jej systémovou povahou a prostriedkami jej samovývoja." ([3], 444)

Niektorí boli presvedčení, že táto možnosť daná princípom otvorenosti každej vedeckej teórie je vymedzená, limitovaná požiadavkami vedeckosti a objektivity, pre iných bola táto hranica zakotvená v spisoch klasikov a najmä ich sovietskych interpretátorov (tento oficiálny výklad musel byť však "posvätený" Stranou, resp. tzv. straníckymi ("koncilovými") dokumentmi). Tomu sa museli pri obhajobe vlastnej verzie marxizmu prispôsobovať aj ne-dogmatickí oficiálni marxisti.

Západný marxizmus (parentéza). Marxizmus ako otvorená, kritická teória (ktorej vzorom bol samotný K. Marx ako bezohľadný a prenikavý kritik západného kapitalistického ekonomického a spoločenského poriadku, ale aj neskorší jeho neortodoxní dedičia ako A. Gramsci, G. Lukács, K. Korsch a ďalší), chápaný bez apriórnych ohraničení, bol v tých istých 60-tych rokoch značne populárny v ľavicových intelektuálnych kruhoch na Západe; často išlo o veľmi individuálne zafarbené varianty marxisticky inšpirovanej radikálne ľavicovej kritiky západnej spoločnosti: každý "západný" marxista mal vlastne "svoj marxizmus" (či už išlo o R. Garaudyho, J. P. Sartra, E. Fischera, predstaviteľov frankfurtskej školy alebo francúzskych štrukturalistov atď.). Tento západný marxizmus bol však na míle vzdialený tej podobe, akú mal marxizmus ako oficiálna, inštitucionalizovaná filozofia a výstuž štátnej ideológie krajín komunistického východného bloku. Na tieto západné modalities marxizmu či neomarxizmu sa sotva mohli odvolávať domáci predstavitelia marxizmu ako otvorenej teórie. Jednak by sa tým otvorene odchýlili od oficiálneho výkladu Učenia a súčasne by riskovali obvinenia z otvorených sympatií s neprípustnými "marxologickými" kritickými interpretáciami marxizmu, resp. s jeho revizionistickými úchylkami (takmer systematicky sa nimi

zaoberal Lev Hanzel; napr. [7]; [8]). Záruku neúchylnosti či pravovernosti neposkytovala ani orientácia na reformne naladených marxistov tzv. socialistického tábora (revizionistickými sa po tzv. krízovom období stali aj koncepcie juhoslovanských a poľských neortodoxných marxistov, konkrétne A. Schaffa, Ł. Kołakowského, G. Petroviča, M. Markoviča a ďalších). Preto nezostávalo nič iné, než hľadať prvky, prejavy neortodoxnej otvorenosti marxistickej teórie v prácach sovietskych filozofov; tie bolo možné považovať za oficiálne kodifikované samotným centrom medzinárodného komunizmu.

Rozmanitosť proreformných prejavov. Pro-reformní boli aj viacerí neskôr poprední oficiálni filozofi normalizácie, ktorí však v 60-tych rokoch boli nie nevýznamnými predstaviteľmi reformného prúdu. Sem patria aj pokusy o marxistickú filozofiu človeka, resp. o tvorivé rozvíjanie marxizmu prostredníctvom živého kontaktu so súčasťou "buržoáznou" filozofiou. Za rozvoj vedeckomaterialistickej filozofie cestou rozpracovávaní teórie človeka sa vehementne zasadzoval Ján Bodnár (a to už na mexickom medzinárodnom filozofickom kongrese v r. 1963, ale aj ako vedúci koordinátor celoštátnej úlohy ŠPV na roky 1966-1970 *Perspektívy humanizmu našej doby a problémy filozofie človeka*). Problematika človeka sa podľa neho oprávnené dostávala do centra pozornosti aj v marxistickej filozofii. Východiskom mali byť poznatky jednotlivých vedných disciplín ako základ filozofickej teórie človeka z pozícií "vedeckého materializmu". Filozofická antropológia skúmajúca ontologický aspekt ľudskej existencie predpokladá úzku spoluprácu vied a filozofie. Na báze "vedeckomaterialistickej filozofie" sa mala sformulovať nová teória človeka, vypracovať "ucelená koherentná koncepcia človeka" ([1], 4-5). Nad rôzne nemarxistické modely (racionalistický, empirický, iracionalistický) staval vedeckomaterialistický model filozofickej antropológie (založený na Marxovej téze o sebauváraní človeka a ľudskej spoločnosti v predmetnej praxi: [2]). Za skvalitnenie poznávacej funkcie filozofie, za jej inováciu orientáciou na nové poznatky a metódy modernej vedy, za rozvoj najvlastnejšej filozofickej problematiky sa vyslovoval ešte v roku 1967: aby sa čoskoro stal normalizačným kritikom teraz už tzv. filozofickej antropológie (a jej antropocentrizmu) a súčasne vyzdvihol služobnosť oficiálnej filozofie vo vzťahu k ideológii a politike KSČ [4]. Bolo tak jeho osobnou tragédiou, že práve on, považujúci filozoficko-antropologický postoj za integrálnu súčasť marxistickej filozofie ([30], 28) za normalizácie zlyhal a negoval nielen teoreticko-filozofický, ale aj mravný a existenciálny rozmer reformistickej tematizácie problematiky človeka (hoci verbálne naďalej obhajoval potrebu jej skúmania "z marxistických pozícií" a v záujme "formovania socialistického vedomia ľudí").

Treba uviesť, že v 60-tych rokoch sa pro-reformne a kriticky voči dogmatizmu vyjadrovali aj tí, ktorých sa ešte v 50-tych rokoch "zmocnil dogmatický ošial" výdatnejšie, žiadali od druhých úplné vyrovnanie sa s vlastnou minulosťou v mene časove vyznávanej absolútnej pravdy" (ako na to poukázal I. Hrušovský; [14], 433). Teraz aj pre nich bol marxizmus otvorený systém poznatkov, v ktorom "nič nie je uzavreté, hotové, definitívne", ale súčasne marxistické myslenie "nie je odlučiteľné od ideológie, od politiky, od spoločenskej praxe" ([27], 521). Ak v týchto rokoch poukazovali na nutnosť predstihu vedeckej analýzy spoločenských procesov (pričom ideológia sa mala dostať na

úroveň súčasného stavu vedy) a na potrebu rešpektovania autonómnosti teórie politickou praxou, zanedlho, za normalizácie, bezvýhradne akceptovali a obhajovali zvrátenie tohto vzťahu v prospech aktuálnych záujmov politickej moci; odsudzovali tendencie osamostatňovania sa teórie (a inteligencie ako jej nositeľa) voči stránickej politike; o Siráckeho obratoch písal neskôr Hrušovský vo svojich dialógoch, konkrétne v texte *Sprostiuovaná veda*; in: ([15], 352-355).

Reforma, alebo revízia? Iní, presvedčení ortodoxi, veriaci v pravdivosť dogmatickej verzie marxizmu-leninizmu ako jedine platnej, správnej a záväznej paradigmy, sa snažili (hoci spočiatku akosi hanblivo) už v 60-tych rokoch čeliť týmto podľa nich revizionistickým tendenciám. Dogmatici popierali možnosť vnútornej reformy (tvorivej revízie) teórie na základe jej otvorenosti. Úsilie o kritickú revíziu zastaranej, prekonanej teórie či jej častí sa označovalo za revizionizmus. Už v prvých snahách o vykročenie, oslobodzovanie sa zo stránicko-ideologického zovretia videli ortodoxi prvú vlnu revizionizmu, ktorá nasledovala po kritike deformácií v období tzv. kultu osobnosti (po XX. zjazde KSSZ). Neskôr (už za normalizácie) písali: "Pod zámenkou boja proti dogmatizmu, za 'tvorivý' rozvoj marxizmu ako 'otvoreného systému' začína sa postupne systematická erózia, otvorené alebo viac-menej zahalené prenikanie buržoázných myšlienok. Nejde už o 'destalinizáciu', ale o odmietnutie leninizmu. Popiera sa jednota ideologickej a vedeckej stránky marxizmu. Ozýva sa revizionistická požiadavka 'konca' ideológie marxizmu-leninizmu a uvoľnenie miesta pre 'autentický' marxizmus." ([9], 4) Pravda, je možné, že toto bojovné anti-revizionistické hodnotenie značne preceňuje (z normalizačnej perspektívy) "prvé lastovičky", tendencie a prejavy neskôr rozvinutého reformného procesu.

Otvorený marxizmus. Reformisti a oponenti ortodoxie marx-leninizmu ako oficiálne kodifikovaného, inštitucionalizovaného učenia, ktoré má v samom základe dogmatický charakter (totiž stojí a padá na niekoľkých základných dogmách; vzdanie sa týchto dogiem, vlastne kanonizovaných kolektívnych presvedčení, znamenalo preto opustenie bezpečnej pôdy zaručenej učením), sa vydali na neistú cestu hľadania, skúmania, objavovania nového, ktorého výsledky však neboli zaručené. Dogmatici naopak volili bezpečnú cestu apologetiky učenia, pretože len v nej videli záruku udržania dosiahnutého stavu, stability a kontinuity statu quo (celospoločenského aj individuálneho). Dogmatici hľadali bezpečie, chceli dosiahnuť "istotu a pravdu, ktorá by siahala až za "hrob" " ([28], 193).

Proces v marxistickej filozofii prebiehal (ako sme už napokon ukázali) jednak po línii dlhodobějších sporov s dogmatizmom (aj individuálnych snáh o prekonanie jeho rezíduí) a zároveň v znamení nového, reformného úsilia o modernizáciu marxizmu. Vnútna diferenciácia marxistickej filozofie pokročila natoľko, že bolo možné konštatovať, že sa rozvíja v navzájom viac alebo menej odlišných smeroch (pokiaľ išlo o predmet záujmu, tematizáciu problémov, metodológiu a pod.) a že v nej jestvujú tendencie uskutočniť rozličné školy, pričom sa tento stav hodnotil ako "nesporne pozitívny" ([36], 234). Marxistická filozofia už vystupuje ako otvorený systém, ktorý má ambície neustále rozširovať svoje možnosti. Samotná otázka otvorenosti marxizmu sa už

netematizovala ako problém, pretože do stredobodu diskusií sa dostávali otázky hľadania ciest jeho modernizácie.

Súčasťou týchto snáh bolo hlásanie potreby návratu k prameňom (ku klasikom, ale predovšetkým k mladému Marxovi) v rámci úsilia o kritické preskúmanie východiskových princípov marxizmu a súčasne úsilie o kontakt, až dialóg s nemarxistickou filozofiou (aj s kresťanstvom) a vyrovnávanie sa s modernou vedou (teóriou informácií, kybernetikou, genetikou, semiotikou atď.). Tieto tendencie sa rozvíjali vo vtedajšom celoštátnom, česko-slovenskom rámci.

Dialóg s moderným myslením. Ako inštitucionalizované učenie bol marxizmus-leninizmus vybudovaný na princípe triednosti a straníckosti, t. j. bol programovo nepriateľský voči iným, triednym, tzv. buržoáznym teóriám už zo svojej podstaty (marxizmus bol koncipovaný ako teória a prax radikálneho popretia buržoázneho sveta, jeho kultúry aj myslenia, preto ich akceptácia, až na zopár výnimiek, ako bola Hegelova dialektika a pod., bola prípustná len podmienene a čiastkovo) a v možných infiltráciách z nich videl ohrozenie vlastnej konzistencie či pravovernosti. Marxizmus-leninizmus nepripúšťal spoločenskú ani názorovú pluralitu (každý opak bol iba nevyhnutným "logickým" objektom popretia a ideového, ideologického boja). Ako kodifikované učenie bol nielen monistický, ale následne aj monolitický.

Otvorený marxizmus na druhej strane sa chcel otvárať všetkým podnetom, ideám a koncepciám (aj diametrálne odlišným). Takáto otvorenosť bola sotva zlučiteľná s apriónnymi a vládnucimi kodifikovanými ideologickými tézami a predstavami inherentnými oficiálnemu marxizmu-leninizmu, presadzovanému straníckym aparátom. Reformisti však vychádzali z pretrvávajúcej predstavy akejsi intelektuálnej predominancie marxizmu (tentoraz inovovaného) vo vzťahu k teraz už tolerovaným, nemarxistickým smerom (spočiatku boli prípustné iba ako čiastkové inšpirácie). Obrozený, reformovaný marxizmus mal byť ich dialektickým prekonaním, dialekticky vyšším stupňom modernej teórie. Na jednej strane dialektickým prekonaním, negáciou tak netvorivého, dogmatického marxizmu-leninizmu, ako aj na strane druhej nemarxistických myšlienkových prúdov. Tieto prínosy a podnety ostatných moderných filozofických smerov mali byť začlenené do celkového inovatívneho procesu v rámci marxizmu len za rešpektovania marxistických systémových postulátov, ontologických východísk a metodologických kritérií.

Reformisti sa tak nevzdávali predstavy o výlučnom, exkluzívnom postavení marxizmu (tentoraz onoho obrozeného) v modernom myslení. Marxisti boli naďalej presvedčení o tom, že konajú nielen v súlade s objektívnymi historickými potrebami doby, ale že sa stávajú svojim "obrodným hnutím" aj "predvojom" v medzinárodnom, ba svetovom meradle (tu sa opäť stretávame s onou mesianistickou črtou najmä českého myslenia, ktorého predstaviteľa stavali českú otázku ako otázku svetovú (od T. G. Masaryka až po K. Kosíka). Reformní marxisti boli naďalej presvedčení o epochálnosti Marxa (najmä mladého) a o akejsi exkluzivite marxizmu (ako otvorenej teórie, ktorá mala vychádzať z autentického Marxa a obohacovať ho o podnety moderného nemarxistického myslenia). Úvahy alebo pokusy o vykročenie, t. j. radikálne opustenie marxistickej platformy, tu vlastne ešte nenachádzame (resp. boli iba latentné, aj to skôr

v českom prostredí). Mohli by sme sa však pýtať, či de facto už v momente, keď pripustíme a vyvodíme konzekvencie z tézy, že marxizmus je otvorenou teóriou ako každá iná teória, že je iba jednou z hypotetických, omylných vedeckých teórií, nestráca nárok na svoju výlučnosť a následne aj dôvod, prečo by nemal, resp. nemohol byť nahradený inou, dokonalejšou, konzekventnejšou teóriou. Poznamenajme, že takýto záver vyvodili z vlastných životných a intelektuálnych peripetií viacerí reformisti (zväčša českí), ale až neskôr, v podmienkach disentu a exilu.

Dva varianty reformného marxizmu. Pokus o obrodu marxistickej filozofie prebiehal v dvoch základných teoreticko-metodologických modalitách: scientistickej a antropologickej. Pochopiteľne, že túto dichotómiu by bolo možné spochybniť, a to nielen preto, že sa stala "bernou mincou" pri normalizačnej diskvalifikácii tzv. revizionistických tendencií (treba však uviesť, že schematický normalizačný výklad bol zámerne dezinterpretatívny: pokus o modernizáciu marxizmu vykladali ako jeho revíziu, t. j. negáciu, popierali hlbší význam diferencovanosti jednotlivých tendencií, mystifikovali motiváciu a ciele celého rôznorodého reformného pohybu), ale najmä preto, že do určitej miery simplifikuje zložitosť a diferencovanosť jednotlivých prejavov či konkrétnych príspevkov k rozvoju reformných procesov (bližšie o tejto rôznorodosti pozri [6]). Napriek tomu je zrejmé, že išlo o dve určujúce tendencie úsilia o re-definíciu predmetu a zmyslu marxistickej filozofie, ktoré sa uberali na jednej strane cestou pokusov o jej zvedčenie a na druhej strane o humanizáciu marxizmu, a tak odrážajú dva základné smery reformného pohybu v marxistickej filozofii šesťdesiatych rokov aj na Slovensku.

Prvá - **scientistická línia** videla cestu modernizácie marxizmu v jeho väčšom primknutí k metódam a výsledkom modernej vedy. Scientizmus, stavajúci na koncepte filozofie ako vedy, chcel na báze zovšeobecnení vedeckých poznatkov poskytovať filozofickú syntézu modernej vedy a marxistického svetonázoru (v centre boli problémy kategórií dialektického materializmu, otázky vzťahu filozofie a prírodných vied, metodológie vedy, ale aj spory o teóriu odrazu atď.). Druhá - **antropologická línia**, stavajúca do centra filozofiu človeka modernej civilizácie, chcela nadväzovať na podnety z diela mladého Marxa, ale aj na životno-filozofické, existencialisticko-fenomenologické smery modernej filozofie. Chcela poskytnúť odpovede na páľčivé problémy ľudskej individuálnej i spoločenskej existencie (v centre boli otázky filozofickej antropológie, problémy odcudzenia, autenticity ľudskej existencie a pod.).

Niektorí reformisti (konkrétne M. Kusý) sa vyslovovali v tom zmysle, že scientistický a antropologický variant - to sú dve paralelné a zároveň protikladné filozofické syntézy. Oba tieto prístupy nadobúdajú svoj plný zmysel iba v súvislosti so svojim protikladom, vo vzájomnej korešpondencii a prieniku. Ďalší vývoj marxistickej filozofie mal dospieť k "antropologizácii scientizmu" a k "scientizácii antropologizmu" ([25], 278). Táto otázka (ktorej sa tu len "dotýkame"), bola v týchto rokoch predmetom živých a zanietených diskusií. Sumarizujúc možno konštatovať, že slovenskí reformisti prevažne nešli scientistickým, ale skôr antropologickým smerom (napriek silným pozíciám scientisticky orientovaného I. Hrušovského a Filkomovej logickej školy).

Osobitnú líniu pohybu 60-tych rokov predstavovalo úsilie revitalizovať smery vedeckého myslenia, ktoré zohrávali u nás významnú úlohu v 30-tych a 40-tych rokoch (ešte pred nástupom marxizmu). Ako súčasť protidogmatického pohybu sa otvárala kritická diskusia o situácii spoločenských vied [34] a boli evidentné pokusy o exaktnejší postup v tejto problematike cestou nadväznosti na domácu tradíciu. Išlo predovšetkým o novopozitivistickú filozofickú iniciatívu a štrukturalistickú metodologickú školu v slovenskej vede. Problémy štruktúry, dynamicko-štruktúralneho prístupu, konceptu imanencie (autonómnosti štruktúr), dialektických procesov otvorenosti a relatívnej zafixovanosti (napr. vo vedeckom vývine), možnosti štruktúralnej analýzy vo filozofii a jednotlivých vedách, ale aj otázka miesta štrukturalizmu v slovenskej vede sa stali legitímnou súčasťou filozofického diskurzu marxistických filozofov scientistickej orientácie. V aplikácii štrukturalistických podnetov videli efektívnu cestu prekonávania strnulého, dogmatického spôsobu interpretácie filozofických a vedeckých problémov, ako o tom svedčí diskusia na pôde SFS v apríli 1966 s úvodným referátom I. Hrušovského a za účasti zainteresovaných pracovníkov viacerých vedných odborov [13].

Limity reformizmu. Reformisti 60-tych rokov svojou aktivitou nechceli prekračovať hranice systému, akokoľvek čoraz otvorenejšie a kriticky poukazovali na jeho chyby, nedostatky a problémy (rôzne tzv. deformácie), nešlo im "o zvrátenie nášho socialistického vývoja" [10]. Boli presvedčení, že obrodný proces sa bude (pod vedením reformne orientovanej strany) uberať cestou odstraňovania deformácií jednotlivých stránok socialistického spoločenského systému. Obdobne v oblasti teórie nechceli vykročiť z hraníc platného diskurzu, iba ho rozvinúť v smere jeho "autenticity". Napriek tomu, a či práve preto, sa však prejavili ako skutoční marxisti, keď (verní slávnej Marxovej téze o Feuerbachovi) chceli svet nielen kriticky analyzovať, ale aj prakticky, revolučno-reformne meniť. Práve táto intencia ich viac-menej nevyhnutne priviedla k výraznejšej artikulácii vlastných reformných stanovísk.

Je zrejmé, že v rokoch 1967-68 už prevládalo presvedčenie o reálnosti pokusu o reformu spoločensko-politického systému a tvorivú revíziu jeho teórie. Aj preto sme už svedkami určitej radikalizácie a väčšej otvorenosti vo vzťahu k politickej moci (otvorené prejavy boli častejšie v Čechách a pomerne ojedinelé na Slovensku). Reformisti vystupovali proti straníckemu riadeniu (dirigovaniu) filozofie, poukazovali na to, že "marxizmus práve tak ako ostatná veda a duchovný život musí byť slobodný od úzkej štátnej služobnosti" ([26], 149). Stále otvorenejšie kritizovali skutočnosť, že sa inštitucionalizovaný marxizmus stal štátnou ideológiou a oficiálnou filozofiou, ktorej prototypom sa stala sovietska filozofia "ako vzor bojovnosti a čistoty". Poukazovali na negatívne dôsledky degradácie filozofie, keď bola zredukovaná na aplikovanie poučiek a téz, na boj proti buržoáznej ideológii, keď ustúpila tvorivosť pred presilou propagandizmu. Požadovali nielen revidovanie stranícko-byrokratických praktík a postojov k filozofii, ale za prvoradé považovali jej rehabilitáciu "ako teoretickej disciplíny" ([17], 516-519). Podstatu tejto rehabilitácie videli "v zdôraznení jej teoretického obsahu", v ujasnení "zmyslu, významu filozofie, jej miesta v kultúrnom a spoločenskom živote i poukazanie na to, čo do filozofie nepatrí" ([17], 516-517). Bolo to však dostačujúce

a nezostalo väčšmi pri deklarácii dobrých, nových reformných predsavzatií?? Nakoľko prekračovali reformisti zväzujúci pancier tohto -izmu ako učenia a nakoľko rozvinuli jeho avizovanú alternatívu??

Hoci treba oceniť vedomý rozchod reformistov a oponentov ortodoxie s tzv. zdravým marx-leninským prúdom v Strane, ktorý sa nedokázal vyslobodiť z inherentného dogmatizmu, ako aj ich programové opustenie marx-leninizmu ako dogmatického učenia a štátnej ideológie, musíme sa pýtať, či neskorší kolaps marxizmu v nasledujúcich desaťročiach nebol inherentne a latentne obsiahnutý už v rozpakoch a nedotiahnutosti reformného pokusu o tvorivú otvorenosť marxizmu, ako aj celého systému.

Otázka úspešnosti reformného pokusu. Je tak otázne, nakoľko sa reformistický pokus o dialektickú negáciu negácie (dogmatizmu, resp. onoho "bojovného" marxizmu) podaril a mohol podariť, a to aj vzhľadom na český brutálny nástup normalizácie (čo však nemusí byť považované za dostatočné ospravedlnenie...). Poznamenajme, že normalizátori odmietali koncept otvoreného marxizmu a jeho legitímnosť: trvali na tom, že tento variant nepredstavoval autentický marxizmus nadväzujúci na klasikov (predovšetkým na Marxa), ale iba jeho eklektický, nedôsledný revizionistický variant. V snahách vylepšiť, modernizovať marxizmus videli apologeti ortodoxie opúšťanie jeho základov, ba samej jeho "podstaty" - marxizmus nemožno oživiť "maskovanými formami subjektivismu" a rozvíjať tým, že sa v ňom opúšťa to "podstatné": materializmus, straníckosť a triednosť, zdôrazňovali [28]. Zásadne odmietali, že by tu bola možná cesta úplného oslobodenia intelektuálnej, duchovnej a kultúrnej sféry od akýchkoľvek záväzných schém, východiskových téz oficiálneho učenia či iných apriórnych ohraňení, a odmietali akúkoľvek možnosť prelínania marxovsky inšpirovaných teórií s ostatnými súčasnými teóriami či -izmami. Oficiálni, stranícky dezignovaní reprezentanti a vykladači inštitucionalizovanej verzie marx-leninizmu tvrdili, že je nemožné a nepripustné kríženie marxizmu s inými teóriami, čo i len s ich prvkami, pokiaľ mal byť marx-leninizmus zachovaný ako teoretický základ či ideologické zdôvodnenie komunistického spoločenského systému. Obdobne ako už v 50. rokoch aj v 70. rokoch trvali na tom, že marxizmus ako otvorený systém je nemožný a je nezlučiteľný s uzatvorenosťou komunistickej ideológie. Uvedomovali si, že uplatnenie princípu otvorenosti by otriaslo systémom v samotných základoch a rozvrátilo by kanonizované učenie.

Pokus o reformu vládnucej paradigmy marxizmu-leninizmu nerezultoval tak do vytvorenia novej, stabilnej paradigmatickej alternatívy, ale pokračoval marazmom ortodoxného, znormalizovaného marx-leninizmu (aj tu však treba individuálne diferencovať jeho podoby), ako aj krízou otvoreného marxizmu (a to vzhľadom na normalizačný vývoj, situáciu z filozofického života vylúčených reformistov, ako aj následný celkový zvrät po roku 1989).

Mohol byť v podmienkach totalitného systému (hoci aj vo fáze jeho radikálneho reformného otvárania sa) úspešný alternatívny otvorený variant marxizmu? Ved', ako napísal L. Kołakowski: "Marxismus po desetiletí zamrzl a znehybněl jako ideologická nadstavba totalitního politického hnutí a v důsledku toho ztratil styk s intelektuálním rozvojem a společenskou realitou. Ukázalo se, že naděje, že může být znova oživen, je

iluzorní." ([19], 231) Nepochybne k tejto sebanegácii marxizmu najvýdatnejšie prispel jeho vývin za normalizácie, keď boli nielen ostro odmietnuté reformné pokusy o zvedčenie či humanizáciu marxizmu, ale "oficiálny a dvorný" marxizmus ho "totálne skompromitoval" ([21], 296).

Na druhej strane netreba strácať zo zreteľa skutočnosť, že marxizmus bol od svojich počiatkov akousi zlúčeninou vedeckej, filozofickej myšlienkovvej tradície a utopických vízií, že bol synkrézou vedy a ideológie (teórie a praxe, resp. politiky komunistického hnutia), čo predstavuje základný paradox a prameň jeho najhlbšieho vnútorného rozporu - a tu je otázne, nakoľko projekt radikálneho zvedčenia či humanizácie marxizmu, s ktorým prišli reformisti, bol adekvátny samotnej podstate "reálneho" marxizmu?!

Aj tak sa tu však ponúka otázka: neboli pokusy o obrodu marxizmu jeho teoretickou obrodou, ktorá sa však niekedy redukovala na proces "očisty" od pozostatkov dogmatizmu, alebo jeho vylepšovanie implantáciou iných teórií, -izmov (tzv. nemarxistických či dokonca "buržoáznych"), ďalším prejavom málo reálnej cesty aj ďalšieho utopického pokusu, de facto akéhosi filozofického snenia (a teda nielen údajnej nekonzekventnosti, ako to vytykala normalizačná kritika)? Či aj protagonisti "obrody", ktorí hovorili v 60. rokoch o marxizme (a socializme) ako otvorenom systéme či o potrebnosti, ba historickej nevyhnutnosti návratu k autentickému Marxovi a marxizmu, nesnívali práve sen - sen o akomsi novom, obrozenom, autentickom, zmodernizovanom marxizme? Ako vieme, sen, hoci často obsahuje čriepky reality, nie je skutočnosťou, ale je väčším výrazom, podvedomou projekciou ľudských túžob a želaní. Bol a zostal aj pokus o marxizmus ako otvorený systém väčším snom, ilúziou ako reálnou možnosťou? Bol to obdobne ako pokus o tretiu cestu v oblasti spoločenského usporiadania (o "socializmus s ľudskou tvárou", ktorý bol akýmsi úsilím o kvadratúru kruhu - [33]) iba pokus o akúsi tretiu cestu v teórii?

Ako ukázala sama prax (napokon, pre marxistov najvyššie verifikačné kritérium), pokus o reformu ani v teórii, ani v praxi neuspel - a boli teda tieto pokusy od počiatku odsúdené na neúspech?? Je už historickým faktom, že dialektické prekonanie netvorivého marxizmu-leninizmu i nemarxistických smerov, t. j. pokus o tretiu cestu vo filozofii reformnou inováciou marxizmu, sa nepodarilo dlhodobejšie etablovať. Napriek tomu išlo o významné presadzovanie samotného princípu otvorenosti, ktorý je nevyhnutným predpokladom každej skutočne tvorivej teórie. Celkový pohyb k otvorenosti otváral nové otázky a ponúkal možnosti nového riešenia mnohých problémov. Nemusi byť preto podstatné, či a nakoľko onen reformný variant marxizmu 60. rokov oficiálne uspel, ale je rozhodujúce, s akou naliehavosťou, na akej úrovni nastoľovali jeho nositelia rôzne problémy (požiadavku oddelenia vedy od ideológie, projekt zvedčenia a humanizácie marxizmu, tému odcudzenia a autenticity ľudskej existencie, rozpracovanie kategórie praxe, konkrétnej totality, filozofie ako kritickej teórie, kritiku technokratizmu, kritiku substančného ontologického modelu, spory o teóriu odrazu a pod.). Za rozhodujúce by sme mohli považovať to, nakoľko oslovovali súčasníka a do akej miery boli ich výsledky inšpiratívne a prinášali možné odpovede na závažné dobové problémy. Naviac, 60-te roky otvorili priestor nielen pre reformných marxistov, ale aj pre oponentov ortodoxie predošlej generácie a sčasti aj pre nemarxistov (napr. pre S. Štúra), a tak

všetci priniesli už v 60-tych rokoch nové impulzy do vývinu slovenského myslenia, vedy a kultúry. Poniektorí (ako napr. I. Hrušovský) dokázali pokračovať viac-menej kontinuálne v rozvíjaní vlastného filozofického myslenia aj v časoch normalizácie. V krajne nepriaznivých podmienkach pre slobodnú intelektuálnu činnosť, opierajúc sa o vlastné presvedčenie o možnosti tvorivej (marxistickej) filozofie ako otvoreného systému, dokázali rozpracúvať vlastnú inovatívnu filozofickú reflexiu - niekde v nevyhnutných polemických stretoch s dogmatickými a oficiálnymi marxistami (ako sme to dokumentovali v iných textoch venovaných I. Hrušovskému) alebo vo vnútornom exile (za ostatných spomeňme tvorbu M. Várossa).

Tak či onak, nepochybným prínosom reformného pohybu 60. rokov bolo otváranie sa nášho myslenia (hoci v rámci paradigmy či diskurzu marxizmu) voči iným teóriám bez výrazného ohraničenia a snaha o prepájanie našej vedy a kultúry so súčasnými (nemarxistickými) intelektuálnymi smermi a konceptmi výrazných osobností tej doby. Išlo o cestu k prirodzenej pluralite myslenia, rozmanitosti filozofických názorov a koncepcií. Takto koncipovaný pokus o otvorenú teoretickú a kultúrnu aktivitu ponúkal určité východisko, možnú podobu urýchleného návratu našej vedy, filozofie a kultúry do vyspelého západoeurópskeho kultúrno-civilizačného okruhu pri zachovaní tých hodnôt a poznania, ku ktorému táto spoločnosť a jej intelektuálna elita na uplynulej ceste dospeli. Išlo o začiatok významného procesu diferenciacie, ktorý (hoci bol zabrzdený normalizáciou) sa napokon ukázal ako pohyb smerujúci za hranice samotného marxizmu (hoci až neskôr a v diametrálne odlišných vonkajších podmienkach; nateraz nechávame viac-menej v zátku problematiku ďalšieho osudu reformného marxizmu v časoch disentu či aj normalizačnej rezignácie...). Reformný pokus spolu so snahami ostatných odporcov ortodoxie a dogmatizmu prispieval k presadzovaniu princípu otvorenosti v našom myslení, vede a kultúre v 60-tych rokoch. Hoci bol tento pohyb násilne prerušený v rokoch normalizácie, nepodarilo sa ho úplne a definitívne potlačiť, takže v súčasnosti môže slovenské myslenie, veda a filozofia, kriticky a reflektovane (cestou vyrovnávania sa s vlastnou minulosťou) nadväzovať na vlastné tradície pokračujúceho úsilia o modernitu.

LITERATÚRA

- [1] BODNÁR, J.: "Filozofická antropológia ako teória človeka". In: *Otázky marxistickej filozofie* XIX, 1964, č. 1, s. 3-15.
- [2] BODNÁR, J.: "Modely filozofickej antropológie." In: *Človek, kto si?* Vybrané materiály z XIII. medzinárodného filozofického kongresu, Mexiko City, 7.-14. IX. 1963. J. Bodnár (Ed.) Bratislava, Obzor, 1965, s. 66-85.
- [3] BODNÁR, J.: "Jednota marxisticko-leninskej filozofie". In: *Filozofia* 26, 1971, č. 5, s. 441-452.
- [4] BODNÁR, J.: "Náš filozofický vývin. Retrospektívy a perspektívy". In: *Filozofia* 28, 1973, č. 4, s. 329-331.
- [5] BODNÁR J.: "Filozofia". In: *Slovensko. Kultúra - 2. časť*. Bratislava, Obzor, 1980, s. 27-93.
- [6] FILOVÁ, E.: "Reformné procesy v marxistickej filozofii na Slovensku v šesťdesiatych rokoch". In: *Filozofia* 51, 1996, č. 10, s. 679-706.

- [7] HANZEL, L.: "On Contemporary Bourgeois Marxology". In: *Zborník FFUK, Philosophica*, roč. VIII-IX, Bratislava 1967-1968. Bratislava, SPN 1969, s. 103-138.
- [8] HANZEL, L.: "'Moderná' buržoázna filozofia a genéza, vývoj a teoretické zdroje filozofického revizionizmu". In: *Filozofia* 30, 1975, č. 6, s. 608-623.
- [9] HANZEL, L.: "Závery Poučenia a vývoj i zápasy marxisticko-leninskej filozofie". In: *Pravda* 17. 12. 1975.
- [10] HLÁVEK, A.: *List ÚV KSČS k výmene stranických legitímácií a hodnotenie členov našej organizácie*. Referát prednesený na čl. schôdzi ZO KSS pri ústavoch filozofie, sociológie a psychológie SAV dňa 26. 2. 1970.
- [11] HRUŠOVSKÝ, I.: "Štruktúracia a apercepcia reality". In: *Slovenské pohľady* 80, 1964, č. 7, s. 65-68.
- [12] HRUŠOVSKÝ, I.: *Problémy, portréty, retrospektívy*. Bratislava, VSAV 1965.
- [13] HRUŠOVSKÝ, I.: "Prolegomena k teoretickej a metodologickej problematike humanitných vied". In: *Filozofia* XXI, 1966, č. 4, s. 411-421; Záznam diskusie, tamže, s. 421-433.
- [14] HRUŠOVSKÝ, I.: "Hybné sily nášho filozofického života v povojnovom období". In: *Filozofia* 24, 1969, č. 4, s. 430-433.
- [15] HRUŠOVSKÝ, I.: *Monológy a dialógy*. Rukopisná pozostalosť. (1974-1978).
- [16] KOČKA, J.: "Filozofia na nových cestách". In: *Otázky marxistickej filozofie* XIX, 1964, č. 2, s. 164-176.
- [17] KOČKA, J.: "Filozofia v nových podmienkach". In: *Filozofia* XXIII, 1968, č. 5, s. 515-520.
- [18] KOČKA, J.: "K osudom našej filozofie v rokoch 1970-1990". In: *Filozofia* 51, 1996, č. 10, s. 663-678.
- [19] KOLAKOWSKI, Ł.: "Fantazie marxismu". In: *Svědectví* XV, 1979, č. 58, s. 227-232.
- [20] KOPSOVÁ, R.: "Poznámky k problému kultu osobnosti". In: *Filozofia* XXI, 1966, č. 1, s. 59-71.
- [21] KOPSOVÁ, R.: "Byť marxistom na Slovensku. Rozhovor s prof. M. Kusým". In: *Filozofia* 48, 1993, č. 5, s. 295-303.
- [22] KOSÍK, K.: "Hegel a naše doba". In: *Literární noviny* č. 48, 1956, s. 3.
- [23] KUSÝ, M.: "Diskusia o vzťahu filozofie a politiky" (Úvodné slovo M. Kusého a záznam diskusných príspevkov). In: *Otázky marxistickej filozofie* XIX, 1964, č. 4, s. 355-381.
- [24] KUSÝ, M. - SUCHÝ, J.: "Úlohy a potreby našej filozofie (Na okraj celoštátnej porady marxistických filozofov v Jilovišti)". In: *Filozofia* XXI, 1966, č. 3, s. 326-336.
- [25] KUSÝ, M.: "Spor o východisko, zmysel a charakter marxistickej filozofie". In: *Filozofia* XXII, 1967, č. 3, s. 274-282; Z diskusie, tamže, s. 282-296.
- [26] MIRKOVIČ, S.: "Ideologická forma sebedovedomia". In: *Filozofia* XXIII, 1968, č. 2, s. 138-151.
- [27] SIRÁCKY, A.: "O sociológii a umíťvovaní marxistického myslenia". In: *Otázky marxistickej filozofie* XX, 1965, č. 5, s. 519-523.
- [28] SIRÁCKY, A.: *Problémy a perspektívy socializmu. Vybrané state*. Bratislava, Pravda 1972.
- [29] SIRÁCKY, A.: "Február 1948 a 25-ročný rozvoj našej filozofie". In: *Filozofia* 28, 1973, č. 1, s. 5-17.
- [30] STRINKA, J. (Ed.): *Spytovanie sa na človeka. Zo sympózia československých a juhoslovenských filozofov*. Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1967.
- [31] SUCHÝ M.: "Sloboda kritiky a rozvoj marxistickej teórie". In: *Otázky marxistickej filozofie* XIX, 1964, č. 5, s. 409-415.
- [32] SVITÁK, I.: "Některé příčiny zaostávání theorie". In: *Literární noviny* č. 16, s. 5.
- [33] SVITÁK, I.: *Kulatý čtverec. Dialektika demokratizace. Úvahy a statě, články z let 1968-69*. Praha, Naše vojsko 1990.
- [34] UHER, J.: "O súčasných problémoch a úlohách spoločenských vied". In: *Otázky*

- marxistickej filozofie XX*, 1965, č. 4, s. 377-387; *Záznam diskusie tamže*, s. 388-420.
- [35] VARTÍK, Fr.: "O príčinách kultu osobnosti". In: *Otázky marxistickej filozofie XX*, 1965, č. 3, s. 229-241.
- [36] ZIGO, M.: "Problém univerzálnosti marxistickej filozofie". In: *Filozofia XXIII*, 1968, č. 3, s. 233-245; *Z diskusie tamže*, s. 300-305.
- [37] SVITÁK, I.: "Filosofie a život". In: *Literární noviny* č. 54, 1956, s. 3.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/1105/22.

PhDr. Vladimír Bakoš, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR